

ПРОМЕНЉИВА КОНЦЕПЦИЈА ЉУДСКЕ ПРИРОДЕ

Аристотел

Франкенштајн је помало као слон из пословице, са свим оним слепцима који виде различите ствари док му додирују сурлу или реп или кожу. Гледаоци читају роман Мери Шели и виде многе екстремно различите ствари. Скоро педесет милиона Гугл резултата за реч *Франкенштајн* премашују број резултата речи *Мајбеј*, што сведочи о популарности и трајности овог текста. Овде се питамо шта нам ова прича говори о концепцијама људске природе и како су се оне мењале кроз време.

Кад се већ осврћемо на протекле две стотине година, хајде да погледамо још неколико миленијума уназад. У четвртном веку п. н. е. грчки филозоф Аристотел поставио је темељ за размишљање о „чудовиштима“ као о одступању од нормалне бити једне врсте. Посвећен посматрач природе какав је био, Аристотел је такође препознао да јединке пролазе кроз процес развоја који се одвија кроз време. Обе ове теме битне су за Мери Шели.

Прво, о идеји о суштини једне врсте, или есенцијализму: Аристотел је био убеђен, на основу оног што је могао уочити, да се свет састоји од различитих врста организама. Сваки организам спада у одређени тип врсте, у нашем случају у људски род. За Аристотела, сваки тип има четири узрока који чине појединца: материјални узрок пружа материју; формални узрок пружа план који одређује облик; покретачки узрок укључује процес изградње који чини да материјално поприми прави облик током времена; и коначни узрок чини да организам оживи док оживотворује животни потенцијал.¹ Ови узроци захтевају време да би међусобно реаговали, што значи да организам може постати препознат као члан свог природног типа/рода искључиво на крају *процеса* стварања.

Поврх тога, сви живи организми такође имају оно што Аристотел назива вегетативном душом (која их чини живима); животиње имају чулну душу (која им дозвољава да се крећу); а људи имају умну душу (која им даје разум и осећања). Аристотелова идеја душе није религијска, већ је део његовог покушаја да објасни како би нешто могло изгледати исто у једном тренутку када је особа жива и другачије у већ следећем када је особа мртва. Аристотел је објаснио разлику на основу чина коначног узрока и душе.²

¹ Lawrence, Cera R. 2010. „On the Generation of Animals, by Aristotle“, у: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/2063>. Приступљено 25. септембра 2013.

² Види: Aristotle. 1943. *Generation of Animals*. Прев. А. L. Peck. Cambridge, М А: Harvard University Press. <https://archive.org/details/generationofanim00arisuoft>.

Друго је Аристотелова спознаја да је потребно време како бисте нешто оживели. То укључује процес развоја како би се сви ови узроци и фактори сјединили. Много касније, католичка црква је додала идеју „хоминизације“ да означи тренутак када особа постаје жива као људско биће. Аристотел би инсистирао да се оживљавање не дешава у једном тренутку, већ радије искључиво као процес током времена. Неколико миленијума мислилаца се слаже са Аристотелом по овом питању, што остаје, у својој бити, најбоље тумачење развоја.

Виктор Франкенштајн и његово створење

Попут других интелектуалаца с почетка деветнаестог века, Мери Вулстонкрафт Шели живела је у сенци Аристотела. Период који је касније назван научном револуцијом (приближно од шеснаестог до осамнаестог века) покушавао је да замени делове аристотеловске природне филозофије материјализмом, емпиризмом и експериментом. Материјализам је наглашавао значај мишљења у смислу материјалног и улоге материје у покрету која узрокује оно што се дешава у свету, укључујући живот. Материјалисти су одбијали, на пример, идеју да постоји нека посебна животна сила и веровали да су живи организми сачињени од материје која се мења током времена. Супротно томе, виталисти су веровали да постоји нека врста виталне или животне снаге која чини да ствари оживе – да је животна снага неопходна да би се од нечега направио живи организам уместо комада глине или неког другог материјала. Кроз ове нове оквире објашњења, људи су почели да истражују живи свет и да питају шта је то што првобитно узрокује да се живот уопште појави и да онда настави да чини нешто живим, уместо мртвим.

Ти разни покушаји да се разуме живот очигледно су утицали на Мерино размишљање. Емпиризам и експериментација позвали су људе да испробају ствари – то јест, не само да се ослоне на пређашње знање или на оно што се може научити из књига, већ да истражују сами. Виктор Франкенштајн је пригрлио позив на експериментисање.

Ипак, чини се да Виктор није имао јасан увид у то шта чини да се живот деси, нити у људску природу. За неке мислиоце, попут Парацелзуса, међу онима који су прозвани ијатрохемичарима (лекарски хемичари) седамнаестог века, живот је захтевао одређену хемијску интеракцију. За друге, електрицитет додељује живот. Опет, неки други су мислили да је топлота покретачки фактор. Неки су веровали и да се живот уздиже кроз неки облик необјашњивог спонтаног стварања. Или да можда постоји нека друга животна сила која тера материју да постане оживљена или жива. Иако се чини да Виктор нема јасан увид у то шта је то тачно што узрокује живот, он се води убеђењем да може да направи створење и да учини да оно усвоји шта год да је потребно и тако оживи. Он жели да створи живот, а Мери користи израз „да створи“ прилично промућуно.³

Ми смо данас једнако фасцинирани као што би и Мерини савременици-читаоци били тиме шта је све потребно да се учини како би материја оживела и шта сачињава

³ Westfall, Richard S. 1977. *The Construction of Modern Science: Mechanisms and Mechanics*. New York: Cambridge University Press, стр. 82–104.

оно што сматрамо људском природом. Данас научници често истичу неке аспекте начина на који се ћелије у ембрионима деле да би произвеле још ћелија од иницијално оплођеног јајета. Те ћелије садрже нуклеинске киселине, које се чине кључним за живот. Низови дезоксирибонуклеинске киселине (ДНК) се реплицирају на начине који дозвољавају ћелијама да се деле и вишећелијским организмима да расту и развијају се током времена. Ми настављамо да мислимо о животу као о нечему што има материјалну основу. Можда насупрот Мерином Виктору, ми знамо много више о томе шта нешто чини живим, а такође и схватамо колико тога још увек не знамо.

Шта чини неименовано створење „чудовиштем“?

Кроз Викторово створење, представљена нам је загонетка о људској природи – Шта чини чудовиште? Је ли то физички изглед? Ово је изгледна могућност; напослетку, створење је веће и јаче од људи са којима се сусреће и „обдарено фигуром која је одвратно деформисана и гнусна“.⁴ Аристотеловим речником узрока, у створењу бисмо могли прочитати прекинут сет формалног и покретачког узрока – то јест, прекид у плану и конструкцији материје која поприма облик.

Можда нам је потребно, међутим, да погледамо мало дубље у природу претпостављене чудовишности овог створења. Иако је физички абнормалан, он је састављен од људских делова и тако је на неком нивоу обдарен људскошћу, макар у материјалном смислу. И иако људи које створење сусреће устукну од његовог физичког изгледа, његова је форма препознатљива као човеколика, радије него као нека друге врсте. У том смислу, он има суштину или „природу“ људског бића.

Шта је са рационалном „душом“ овог створења или са његовим интелектуалним способностима, које такође укључују и емоције и чула? Да ли су његови недостаци у том погледу оно што га чини чудовиштем? То је још једна изгледна могућност. Он исказује понашање које уздрмава моралне сензибилитете својих савременика – насиље, освету и убиство. Али све то чине и многи људи на које се етикета „чудовишта“ не би могла прикрити.

Да се удубимо још више у чудовишну природу Викторове креације, вратимо се на тренутак Аристотелу. Присетимо се да како се стварање одвија, четири узрока међусобно реагују како би подали живот потпуно оствареном организму одређене врсте. Што ће рећи, особа је особа и има природу људског бића управо само због *процеса* развоја.

Зашто је развој важан

Хајде да на тренутак размотримо важност постојања развојног процеса и разлог због кога је он важан за стварање чудовишта, те да ли би он могао постати људско биће без одговарајућег развоја. Кроз његове монологе упућене свом творцу, створење објашњава да оно није имало родитеље да га одгоје и да је морало да усвоји морална

⁴ Shelley, Mary Wollstonecraft. [1831] 2000. *Frankenstein: Complete, Authoritative Text with Biographical, Historical, and Cultural Contexts, Critical History, and Essays from Contemporary Critical Perspectives*. 2nd изд. Ур. Johanna M. Smith. Boston: Bedford/St. Martin's, стр. 98.

начела кроз прислушкивање разговора и посматрање. Виктор је извео свој експеримент и онда је од њега побегао, оставивши ум и понашање новорођенчета оковано унутар одраслог тела. Виктор је начинио фаталну грешку, јер није успео да разуме да стварање живота, у смислу комплетно и исправно функционалног живог људског бића, захтева развој. Бебе не знају шта је добро, а шта лоше; оне морају да науче о моралу као и о томе како да ходају и причају и возе бицикл и читају књигу и слично. Аристотел је то знао. Ипак, неки ентузијастични материјалисти научне револуције мислили су да материја и материјалне силе могу бити довољне. Није јасно да ли су Виктор или Мери научили лекцију да је развој важан или су пали на илузију да је материја довољна.

Мери засигурно жели да видимо како Виктор прекорачује ограничења исправне науке и медицине својим експериментима. Тај моралитет поручује да ми људи не би требало да посежемо у висине и стварамо нова бића. Ми, чини се, имамо изгледа да то схватимо погрешно и створимо чудовиште.

Но, можда ово није прави закључак. Можда би уместо тога требало да приметимо да самом Виктору недостаје одговарајуће образовање које се развило током времена. Он не развија своје разумевање света на систематичан начин. Чини се да скаче са једне пасије на другу. Испрва, он се одушеви неким текстовима који му се допадају, само да би их одбацио и пригрлио друге. Затим трага за учитељима и учи од њих, али такође и јури своју тајну агенду. Не добијамо јасну слику због чега је то тако, али можемо закључити да, попут створења које ствара, Виктор такође не успева да развије одговарајућа осећања и рационалност о свету, укључујући и осећај за исправан научни експеримент и оно што нам он може или не може рећи.

Поента која се намеће је да поука Мерине приче није искључиво рестриктивна – то јест, „немојте се мешати у стварање живота“ – већ такође и инструктивна – то јест, будите свесни да организми, нарочито људи, захтевају време и нарочите подстицаје да у потпуности остваре норму своје врсте.

Нормалан и абнормалан развој

За Аристотела, четири узрока међусобно делују кроз генеративни процес, стварајући одраслу јединку одређеног типа. Тип (у нашем случају, људско биће) самим тим је исход редовног процеса стварања. Шта је, онда, исход прекинутог процеса стварања? И како су људи разумели овај прекинути процес стварања кроз време?

Постоје две ствари које треба размотрити овде: тип и одступање од регуларног процеса развоја (другим речима, нормални начин којим нешто досеже тип). У оквиру аристотеловског погледа на свет, тип је природна јединица, и њени чланови су обдари одређеним особинама које их чине препознатљивим као припадницима те јединице (докле год пролазе кроз редовни ток развоја). Према Аристотеловој процени, типови су суштински – то јест, они су сачињени од скупа одлика који чине своје чланове оним што су у основи. Суштина одређује тип, али такође и дефинише и ствара организме унутар једног типа.

Погледајмо идеју о типу још мало ближе. Концепт типа истрајавао је дуго пре Аристотела. Баш као што је и Аристотел, природњаци из периода од седамнаестог до

деветнаестог века тежили су томе да разумеју и да уреде природни свет. Такво увођење реда често је захтевало препознавање разлика између организама и њихово груписање у уредне, одређене типове.

Према Аристотеловом мишљењу, типови су непроменљиви ентитети, али до времена кад је Мери написала *Франкенштајна*, идеја да су врсте фиксне почела је да се преиспитује. Део овог преиспитивања проистекао је из препознавања да околина може утицати на организам кроз процес развоја; други део тицао се разумевања да те промене могу бити пренесене са једне генерације на другу. Ова два дела слагалице постали су основ за теорију еволуције: Дарвин их је разумео, али није могао знати како би се промене током развоја могле преносити; то разумевање није стигло све до двадесетог века, када су процес и материјална природа наслеђа проучени.

У Мерино време, подразумевало се да одступање од регуларног процеса развоја ствара чудовишта. У раном деветнаестом веку, на пример, Јохан Фридрих Мекел (1781–1833) провео је већи део своје каријере тражећи и описујући ембриолошке абнормалности.⁵ За Мекела, ове чудовишности могле су се објаснити на основу прекинутог развоја. Биле су препознате по својим одступањима од норме развоја (другим речима, њихово непридржавање норми људске врсте). Штавише, ова чудовишта, према Мекелу, представљала су прекид развоја у којима је ембрион фетуса заустављен у стадијуму који представља нижи организам у животињском царству (Мекел је био заговарач идеје да је развој читавање еволутивне историје дуго пре него што је Ернест Хекел (1834–1919) понудио своју познату теорију рекапитулације).⁶ У овом систему, прекинут процес стварања доводи до трансгресије типа.

Теорије одступања од нормалног типа и измењени процеси развоја су усвојили у касном деветнаестом веку поједини научници који су покушавали да објасне и развој и еволуцију. На пример, Едвард Дринкер Коуп (1840–1897) и Хенри Ферфилд Озборн (1857–1935) схватили су да постоје типови зуба између којих се организми могу кретати кроз еволуцију. Ово кретање, према Коупу и Озборну, узроковано је променама у развојној путањи једног организма.⁷ У овом потоњем контексту, типови и кретање међу њима постали су везани не толико за чудовишта већ за еволуцију.

Да закључимо, да ли је створење било људско?

Људско биће је, према Аристотелу, биће људске врсте. То је створење које је постигло одговарајућу форму и које је пратило исправан ток развоја (и физички и рационално/емотивно) за људски тип. Према Аристотеловом мишљењу, стога, створење Виктора Франкенштајна не може се сматрати људским бићем. Слажемо се.

⁵ O'Connell, Lindsey. 2013a. „Johann Friedrich Meckel, the Younger (1781–1833)“. У: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/6282>. Приступљено 9. фебруара 2015.

⁶ Barnes, M. Elizabeth. 2014b. „Ernst Haeckel's Biogenetic Law (1866)“. У: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/7825>. Приступљено 3. маја 2014. и O'Connell, Lindsey. 2013b. „The Meckel–Serres Conception of Recapitulation“. У: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/5916>. Приступљено 17. фебруара 2015.

⁷ Barnes, M. Elizabeth. 2014a. „Edward Drinker Cope's Law of the Acceleration of Growth“. У: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/8067>. Приступљено 6. августа 2014.

Виктор жели да види створење као људско; напослетку, он је прошао кроз муко-трпан процес прикупљања људског материјала и извођења експеримената неопходних да се (поново) створи живот. Али, на крају, Виктор не жели да одради исправан развојни посао – он напушта своје створење, остављајући га у непотпуном стадијуму развоја. Аристотеловски речено, Виктор нарушава формални, покретачки и финални узрок, остављајући створење са лоше формираним телом и умом једино материјалног узорка.

Шта би било кад бисмо напустили аристотеловски оквир четири узорка и фокусирали се на начине на који су други међу савременицима Мери Шели објашњавали живот? Вратимо се на тренутак на материјалисте. За стриктног материјалисту, једина ствар неопходна да би се нешто прихватило као људско јесте да је сачињено од одговарајуће материје. Због тога што процес није релевантан у овом тумачењу, чисти материјалиста би могао прогласити створење људским. Међутим, веома је мало оних који су били стриктни материјалисти у том смислу. Материја сама није довољна. Много чешћи став је тај механичког материјалисте, који захтева и да одговарајућа материја буде присутна и да она буде покренута на исправан начин. Такав мислилац не би видео створење као људско. Механички аспект захтева процес, и кретање материје мора почети и наставити се на прави начин.

За крај, размотримо модерну импликацију једног питања које *Франкенштајн* поставља нашем ставу о људској природи. Бити људско биће значи припадати људској врсти, што захтева и форму материје и њен развојни процес. Само када су материја и процес остварени заједно на одговарајући начин, може се постићи људскост јединке. Концепт бивања особом носи додатна друштвена тумачења и коначно је дефинисан кроз друштвене конвенције, али према нашем ставу, бивање особом захтева у најмању руку да нешто буде потпуно људско у смислу форме и развоја.

Ми увиђамо да постоје многа различита мишљења о томе шта може и шта се треба убрајати у особе. Ипак, развој је кључан и материја сама није довољна. Гени и наслеђени материјал нису довољни. У том погледу, бивање особом, или прихватање једног бића као особе, може се доделити само након што је процес развоја довољно комплетан. Одређивање оног што се рачуна као довољно да би се убрајало у особе је друштвено питање. Биолошки, оно што се убраја у људска бића је способност да се живи самостално, са „живљењем“ дефинисаним према најбољим научним и медицинским стандардима данашњице.

Конкретније гледајући тему тренутног интересовања, неки људи тврде да ембриони имају одлике особе и да им треба дати легална права једног људског бића. У смислу људскости или бивања особом који су овде објашњени, ова дефиниција била би нетачна процена ембриона. Ембриони су материјално људског типа, али они још нису прошли кроз процес развоја и још нису особе у том смислу. Неки људи воле да тврде да су ембриони потенцијалне особе у томе што могу, под правим околностима, постати особе. Или, да то срочимо биолошки, можда би се ембрион или „чудовиште“ које још није потпуно формирано људско биће могло узети за оно које има потенцијала да постане људско биће. Али потенцијал није конкретан. Већина нас има много потенцијала које никада нисмо искористили. Нема смисла понашати се као да је свако

од нас већ олимпијска звезда или концертни пијаниста или математички геније само зато што можда свако од нас има потенцијала да постане све од наведеног. Рачуна се само оно што је конкретно. Створење није заправо људско биће због тога што се није потпуно развило. Чак и после два века, Виктор и његово нељудско биће помажу нам да просветимо своје схватање људске природе.

*(С енглеској превела **Слађана Сјаменковић**)*